

УДК 342.726-054.57:001.4

Анна Мхітарян,*аспірант кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЯК СУБ'ЄКТІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню розуміння конституційної правосуб'єктності національних меншин в Україні, виявлення її особливостей, характеристики конституційної правоздатності, дієздатності і деліктоздатності національних меншин.

Ключові слова: конституційна правосуб'єктність, національні меншини, конституційна правоздатність національних меншин, дієздатність національних меншин.

Постановка проблеми. Сфера прав національних меншин є доволі дослідженою у науці конституційного права України. Проте є окремі аспекти, які потребують більш докладного вивчення, зокрема дослідження національних меншин як суб'єктів конституційного права. У конституційно-правовій науці недостатньо розглянуті питання правосуб'єктності національних меншин та її елементів: правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Саме вивчення інституту національних меншин з позиції їх правосуб'єктності дозволить повною мірою розкрити та дослідити їхній правовий статус та можливість участі у конституційних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конституційної правосуб'єктності та суб'єктів конституційного права досліджували такі вчені, як М. Баглай, Г. Василевич, М. Вітрук, Б. Габрічідзе, Р. Єнгібарян, В. Кодавбович, В. Кравченко, В. Круглов, О. Куцафін, В. Мелашенко, В. Погорілко, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна та ін. Однак питання конституційної правосуб'єктності національних меншин розглянуте неповно та потребує більш докладного дослідження.

Метою нашого дослідження є розгляд конституційної правосуб'єктності національних меншин. Для досягнення цієї мети ми ставимо такі завдання: дослідження загальноправових підходів щодо визначення сутності правосуб'єктності, визначення категорій конституційної правосуб'єктності, розгляд елементів конституційної правосуб'єктності національних меншин та виявлення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Ще сторіччя тому навіть не було питання про те, чи є національні меншини суб'єктами права. Через прагнення створити моноетнічні держави владі частіше доводилося «терпіти» наявність національних меншин, однак історія знає випадки жахливих порушень прав національних меншин та корінних народів ще на початку ХХ ст.

Проте після Першої світової війни виникла необхідність перегляду регулювання прав людини. Нова Версальсько-Вашингтонська система передбачала визнання прав національних меншин та створення умов щодо реалізації колективних прав цієї групи населення. З огляду на це, національні меншини почали створювати громадські об'єднання та за їх допомогою вступати у різні правовідносини з державними органами, посадовими особами та новоствореною Лігою націй.

Після Другої світової війни питання захисту прав людини стало гострішим, зважаючи на трагічні обставини Голокосту. Світове суспільство почало створювати нову систему світового порядку шляхом створення ООН та прийняття міжнародно-правових актів із питань прав людини. Не оминули міжнародні декларації і питання прав національних меншин. Ціла система міжнародно-правових актів закріпила права меншин, умови їх реалізації та способи захисту.

З огляду на це, виникає питання: чи можна вважати національні меншини суб'єктами права? Для цього необхідно дати визначення суб'єкта права взагалі та конституційного права зокрема.

Тож існує багато доктринальних визначень суб'єкта права. Цікавим є твердження В. С. Нерсисянца про те, що людина є за своєю сутністю істотою правовою. До цього твердження він додав, що «людина і люд-

ство розвиваються до свободи, права, рівності, справедливості з ситуації їх відсутності. І мова повинна йти лише про те, що людина (і цілі народи) за своєю природою (інтелектуальною і вольовою), на відміну від інших живих істот, може, потенційно здатний шляхом свого вдосконалення і розвитку прийти до політичних і правових форм організації соціального життя» [1, с. 40]. Таким чином, автор визнає, що народи, а відповідно, і частини народів можуть існувати у правовій сфері.

Далі автор наголошує, що «особа, як суб'єкт права в абстрактній формі персоніфікує буття (сутність) права у сфері його існування» [1, с. 44]. Таким чином, саме людина створює право як форму соціального буття, і саме вона є активним носієм та реалізатором права.

На думку С. І. Архіпова, суб'єкт права – це «не тільки носій прав та обов'язків, а й головний фактор правового життя, від якого залежать зміст права, його функціонування та розвиток». А юридичні зв'язки такого суб'єкта роблять його правовою особистістю з об'єктивованими зовні інтересами та намаганнями [2, с. 44]. Під такими юридичними зв'язками автор розуміє правовідносини, в які вступає суб'єкт права. Але чи можна отожднювати суб'єкта права та суб'єкта правовідносин?

На нашу думку, отожднювання даних понять є неправильним. Суб'єкт права може не вступати у правовідносини та не бути учасником великого кола правовідносин. Проте це не впливає на його здатність бути суб'єктом права. Однак учасниками правовідносин є виключно суб'єкти права. Таким чином, поняття «суб'єкт права» є ширшим та первинним стосовно категорії «суб'єкт правовідносин». Суб'єкт права є носієм усіх прав, що абстрактно існують, а суб'єкт правовідносин реалізує конкретні, індивідуально визначені права у рамках конкретної галузі права.

Отже, суб'єктом права слід вважати правову особу, яка перебуває під дією права та може бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків і їх активним реалізатором, тобто має правосуб'єктність. А суб'єктом конституційного права є правова особа, яка перебуває під дією конституційно-правових норм, є носієм конституційних прав та обов'язків і може реалізувати їх, вступаючи у конституційні правовідносини, тобто має конституційну правосуб'єктність.

У теорії права та у конституційному праві України, зокрема, поняття та права сутність категорії «правосуб'єктність» є доволі суперечливими. Однак саме правосуб'єктність є основою правового статусу суб'єкта права, яка дає можливість бути учасником правовідносин.

Для більш докладного та глибокого дослідження цього поняття розглянемо деякі підходи щодо його визначення:

I. Виділення категорії «правосуб'єктність» як окремої правової категорії, яка не ототожнюється з категорією «правовий статус».

Так, В. С. Нерсисянц у монографії «Філософія права» визначав, що однією з основних ознак суб'єктів права є їхня правова рівність, яка дозволяє їм вступати у правовідносини як рівноправні та незалежні суб'єкти і таким чином гарантувати їх права. А тому «правоздатність та правосуб'єктність людей виступають не тільки як правові характеристики вільних індивідів в їх відносинах (в правових відносинах), але і як необхідні форми здійснення цієї свободи людей (тобто сутності і буття права)» [1, с. 17]. В. С. Нерсисянц розглядає правосуб'єктність як «людський вимір і вираз процесу здійснення принципу формальної рівності». Суб'єкт (особа) стає правовою особистістю, тільки виступаючи активним носієм і реалізатором права. Фігура суб'єкта права передбачає наявність права і реальну можливість його здійснення [1, с. 44]. Саме цією «реальною можливістю» здійснення права є правосуб'єктність.

Не можна оминати увагою думку М. В. Вітрук: «Правосуб'єктність – самостійна правова категорія, що існує поряд з правами і обов'язками і свідчить про правову здатність особи мати права і обов'язки, бути їх носієм на будь-якій стадії їх прояви, в тому числі самостійно (своїми діями) або через законних представників набувати, здійснювати, змінювати і припиняти, а також відповідати за неправомірну реалізацію і виконання. Правосуб'єктність у цілому показує здатність до свідомої поведінки в межах правового статусу» [3, с. 94].

При цьому автор зазначав, що саме «правовий статус окреслює межі можливої поведінки особи, визначає міру використанні конкретними матеріальними та духовними благами через вказівку самих прав, свобод, обов'язків та законних інтересів у всіх областях суспільних відносин» [3, с. 94]. На думку вченого, саме єдність правосуб'єктності та правового статусу характеризує особу як суб'єкт права.

Таким чином, на думку авторів, правосуб'єктність є самостійною категорією, однак є частиною правового статусу особи як здатність мати та реалізовувати права та обов'язки, які входять у правовий статус особи.

II. Заперечення необхідності введення категорії «правосуб'єктність».

М. І. Матузов вважає, що введення у теорію права поняття «правосуб'єктність»

значно «ускладнить і до цього складні питання та призведе до додаткових суперечок та дискусій» [4, с. 84]. При цьому В. І. Корецький заперечував існування поняття правосуб'єктності через відсутність його у законодавстві [5, с. 94]. Однак ця позиція є неактуальною, оскільки у п. 2 ч. 1 ст. 92 Конституції України закріплено таке: «Виключно законами України визначаються:... 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства» [6]. Таким чином, категорія правосуб'єктності хоча і не має легального визначення, однак закріплена в законодавстві, тому саме питання заперечення необхідності її введення є неактуальним та недоцільним.

III. Визначення правосуб'єктності як комплексної правової категорії, яка включає правоздатність та дієздатність. Деякі вчені виділяють ще й деліктоздатність як елемент правосуб'єктності. Останній підхід щодо загальноправового розуміння правосуб'єктності вважаємо найбільш доцільним та комплексним.

Зважаючи на вищенаведене, можемо дати таке визначення правосуб'єктності: це соціально-юридична здатність особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, здатність своїми усвідомленими діями набувати та припиняти їх, а також здатність нести юридичну відповідальність за порушення норм права, що в комплексі надає особі статус суб'єкта права.

Усі індивіди наділяються загальною правосуб'єкцією з моменту народження, яка є абсолютно однаковою для всіх людей, не підлягає звуженню або позбавленню.

Однак нас цікавить конституційна правосуб'єктність національних меншин та чи можуть вони її мати.

З початку становлення першого покоління прав людини та початку формування ліберального конституціоналізму конституційна формула «ми – народ» стала базовим принципом «leges fundamentales» більшості сучасних держав. Державами почали визнаватися всі природні права з моменту народження людини, також визнавалися деякі політичні та громадянські права, які мали індивідуальний характер.

Зі становленням другого та третього покоління прав більше уваги стали приділяти соціально-культурним правам та правам на культурне визначення, у тому числі національно-етнічним правам осіб та праву на національне самовизначення. Таким чином, у правовому вимірі почали з'являтися колективні права національних спільнот.

Треба зазначити, що правосуб'єктність національних меншин впливає з право-

суб'єктності фізичних осіб. Саме індивідуальне національне самовизначення особи призводить до бажання збереження своєї етнічної, культурної, мовної та/або релігійної самобутності, що частіше здійснюється шляхом консолідації цих осіб у різномірні об'єднання. Треба наголосити, що факт існування національних меншин на певній території (та самоідентифікація їх такими) вже породжує у них колективні права та стає основою для їх міжнародно-правового захисту, незважаючи на внутрішньодержавне закріплення їхніх прав. Так, офіційна позиція ООН така: «існування меншини є питанням факту» [7].

Таким чином, правосуб'єктність національних меншин є незаперечною та, згідно з принципом примата прав людини, не потребує спеціального санкціонування з боку держави. При цьому треба зауважити, що правосуб'єктність національних меншин є насамперед конституційною. Тільки у рамках конституційних правовідносин національні меншини можуть повною мірою реалізувати свої права на збереження самобутності. Інші правовідносини (з набуття освіти рідною мовою, створення національно-етнічної автономії та ін.) є похідними від конституційних, які першочергово визначають правове ставлення Українського народу до специфічної її частини – національних меншин – та ставлення до них держави.

Хоча конституційна правосуб'єктність національних меншин не є «октройованою» державою, однак треба розуміти, що саме вона закріплює основні права та обов'язки, створює всі умови для повної реалізації та захисту прав меншин.

З метою більш повного дослідження розглянемо елементи конституційної правосуб'єктності національних меншин: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Конституційною правоздатністю є абстрактна здатність (можливість) суб'єктів конституційних правовідносин мати конституційні права та обов'язки. У фізичних осіб вона з'являється з моменту народження та діє до моменту смерті.

Особливістю конституційної правоздатності національних меншин є те, що вона має одночасно й індивідуальний, і колективний характер. З одного боку, вона з'являється у кожної особи (потенційного представника нацменшини) індивідуально як члена тієї чи іншої національно-етнічної спільноти, з іншого – необхідна хоча б початкова стадія консолідації індивідуальних представників, щоб ми могли казати про здатність представників національних меншин як соціальної спільноти мати права та обов'язки.

Конституційною дієздатністю є абстрактна здатність (можливість) суб'єктів конституційних правовідносин своїми усвідомленими діями набувати та реалізовувати конституційні права та обов'язки. На наш погляд, моментом виникнення конституційної дієздатності національних меншин є початок консолідації їх представників у спільноту після ідентифікації себе як носіїв етнічної, культурної, мовної та/або релігійної самобутності, яка відрізняється від самобутності титульної нації держави, яка є більшістю у державі.

При цьому слід наголосити, що ця реалізація може відбутися або безпосередньо через норми джерел конституційного права (розвиток мовної самобутності) або через норми інших галузей права (адміністративного, цивільного та ін.).

Конституційна деліктоздатність – це здатність суб'єкта самостійно нести відповідальність за вчинені конституційні делікти. Вчені-конституціоналісти дотримуються думки, що національні меншини не є носіями конституційної деліктоздатності, а отже не є суб'єктами конституційної відповідальності. Саме цей принцип дозволяє певною мірою захистити національні меншини від репресій та політичних гонінь. Тому одним з елементів конституціоналізму демократичних держав є відсутність конституційної деліктоздатності нацменшин.

При цьому у тоталітарних державах «нормальною» практикою були репресії щодо представників окремих національностей у державі (масові депортації за часів сталінського режиму, репресії проти курдів в Іраку, етнічні чистки у Югославії та ін.). Як наголошують О. В. Батанов та М. О. Баймуратов, «такі дії мають антиконституційний, терористичний характер. Тому розглядати такі приклади як у концептуально-конституційному аспекті, так і з точки зору політичної практики, як форму відповідальності, передусім конституційно-правової, є, принаймні, юридично некоректним» [8, с. 485]. Однак треба розуміти, що кожний окремий представник національних меншин є деліктоздатним як громадянин України та підлягає юридичній відповідальності на загальних умовах за вчинення правопорушень

Стаття посвячена дослідженню розуміння конституційної правосуб'єктності національних меншинств в Україні, виявленню її особливостей, характеристичним ознакам конституційної правосуб'єктності, дееспособності та деліктоздатності національних меншинств.

Ключевые слова: конституционная правосубъектность, национальные меньшинства, конституционная правоспособность национальных меньшинств, дееспособность национальных меньшинств.

The article investigates the legal understanding of the constitutional national minorities in Ukraine, identify its characteristics, the characteristics of constitutional standing, capacity and delictual of the national minorities.

Key words: constitutional legal personality, national minorities, constitutional capacity of national minorities, minority capacity.

Висновки

1. Конституційна правосуб'єктність національних меншин – це абстрактна можливість національних меншин як соціальної спільноти мати конституційні права та обов'язки, своїми усвідомленими діями набувати та реалізовувати їх.

2. Конституційна правосуб'єктність нацменшин має об'єктивний характер, тобто не залежить від чиеїсь волі.

3. Конституційні правоздатність та дієздатність національних меншин мають одночасно індивідуальний та колективний характер.

4. Національні меншини не наділені конституційною деліктоздатністю, однак кожний представник нацменшини наділений нею як громадянин України та є суб'єктом юридичної відповідальності за вчинені правопорушення.

5. Наявність конституційної правосуб'єктності робить національні меншини суб'єктом конституційного права та дає можливість бути учасником конституційних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. – М., 1998. – 650 с.
2. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб., 2004. – 522 с.
3. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М.: «НОРМА», 2008. – 448 с.
4. Матузов Н. И. Субъективные права граждан СССР / Н. И. Матузов. – Саратов, 1966. – 190 с.
5. Корецкий В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецкий. – Душанбе, 1967. – 190 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
7. Права меньшинств: Международные стандарты и руководство по их соблюдению (HR/PUB/10/3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org>.
8. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под ред М. А. Баймуратов и А. В. Батанова. – Х: Одиссей. – 2008. – 672 с.